

NIEUWSBRIEF

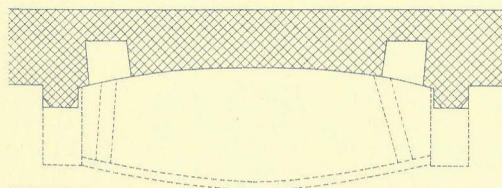
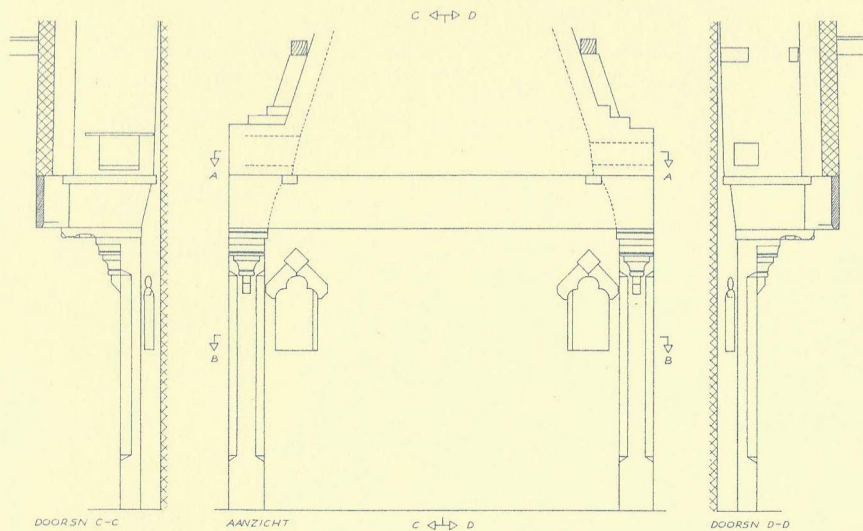
Stichting

Bouwhistorie

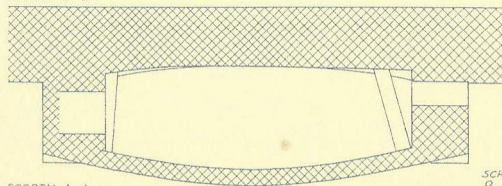
Nederland

Nr. 34

Jan. '04

DOORSN B-B

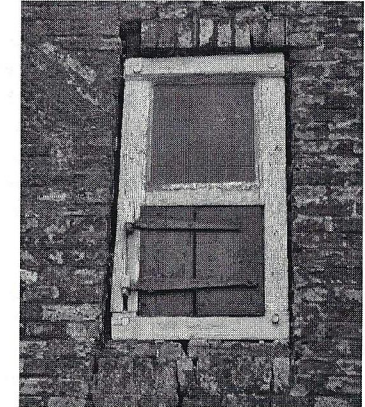

DOORSN A-A

SCHAAL 1:10
0 50 100 cm

Inhoud

- 1 Van het bestuur
- 4 SBN dag Amsterdam
- 9 Congressen & studiedagen
- 18 Bouwhistorisch Platform
- 22 Hooigracht 41 Leiden
- 25 Vlaams verband in Kerkira
- 27 Vacature bouwhistoricus
- 28 Gedane Zaken
- 30 Binnen bij Boeren
- 31 Korstmossen en muurbloempjes
- 32 Redactie, kopij en donateurs

Van het Bestuur

Samenstelling bestuur

Ir. J.C.M. van Niekerk,
voorzitter,
Bureau Monumenten &
Archeologie,
Keizersgracht 123,
1015CJ Amsterdam,
tel. 020-5524888.

Drs. K.J. Steehouwer,
vice-voorzitter,
Varenstraat 75,
3765 WK Soest,
tel. 035-6021295,

Ir. W.F. Weve,
secretaris,
A.van Schendelplein 141,
2624 CW Delft,
tel. 015-2561581,
Werk: Gemeente Delft,
tel. 015-2602182.

SBN- donateursdag

De grote belangstelling voor de SBN-donateursdag in Amsterdam zorgde voor 75 deelnemers en daarmee voor een uitverkocht Huis met de Hoofden. Om deze reden moesten helaas enige donateurs en introducés worden teleurgesteld. De belangstelling voor de studiedag op kasteel De Haar, waar ruimte was voor 135 deelnemers, overtrof ook alle verwachtingen. Hier moesten maar liefst 40 gegadigden, onder wie prominente bouwhistorici, worden teleurgesteld. Dat is zeker jammer, maar daaruit kan ook de positieve conclusie worden getrokken dat de belangstelling voor bouwhistorische en aan de bouwhistorie gerelateerde bijeenkomsten groot is. In de toekomst zullen de organisatoren er daarom voor moeten waken niet te kleine accommodaties te kiezen. We zullen zien wat 2004 voor ons in petto heeft. Op dit moment is de voorbereiding voor de SBN- donateursdag in 2004 al begonnen. Een definitieve keuze van datum (mogelijk in het voorjaar) en plaats kunnen wellicht al in de volgende Nieuwsbrief bekend worden gemaakt.

In deze Nieuwsbrief staan, zoals gebruikelijk, wat terugblikken. Graag had het bestuur gezien dat teruggeblikt kon worden op enkele bouwhistorische publicaties. Helaas kon het boek van Herman Janse over de Oude Kerk niet tijdens de donateursdag gepresenteerd worden omdat het

Drs. P. Mesken,
penningmeester,
Tarantellastraat 61,
1326 LX Almere,
tel. 036-5331236,
SBN giro 273441

Dr. A.H. van Drunen,
Verwersstraat 67,
5211 HV 'sHertogenbosch,
tel. 073-6136753,
tel. 073-6155489

Drs. K. Emmens,
BAAC bv,
Van Tuldstraat 7,
5211 TG 's-Hertogenbosch,
tel. 073-6136219

Drs. F.A.C. Haans,
Monumenten Advies Bureau,
Graafseweg 274,
6532 ZV Nijmegen,
tel./fax 024-3786742

Ir. J.A. van der Hoeve,
Acaciastraat 12-bis-a,
3551 BG Utrecht,
tel. 030-2430147

Ir. J.M.M. Nuyten,
Van Bemmelenstraat 5,
2313 RA Leiden

Drs. J.M.H. Penders,
Springweg 4,
3511 VP Utrecht,
tel. 030-2318405

Prof. dr. ing. D.J. de Vries,
Haverstraat 30,
3511 ND Utrecht,
tel. 030-2314503,
Werk: RDMZ,
tel. 030-6983211,
fax 030-6916189.

niet gereed was, ook de langverwachte publieksuitgave van het proefschrift van Ad van Drunen over het bouwblokonderzoek in Den Bosch is er nog steeds niet. Hopelijk verschijnen deze boeken begin of medio 2004 in de winkels. Aan het 'Leerboek Bouwhistorie', een initiatief van de SBN, wordt achter de schermen hard gewerkt. Dat boek zal naar verwachting in 2004 uitkomen.

Beleidsplan

Het bestuur werkt op dit moment aan een beleidsplan voor de komende vijf jaar. Een belangrijk punt van aandacht is de plaats van de bouwhistorie in de wet- en regelgeving. Pogingen van de SBN om de voormalige staatssecretaris van OC&W, Rik van der Ploeg, ervan te overtuigen dat het Europees Verdrag van Valetta (Malta) ook betrekking had op bouwhistorische zaken en dat de nieuwe monumentenwet op een vergelijkbare wijze zaken zou moeten regelen voor de bouwhistorie, ofwel de 'bovengrondse archeologie', leidden niet tot enig resultaat. Begin 2004 zal het wetsvoorstel voor een nieuwe Monumentenwet in de Tweede Kamer worden behandeld. Ten aanzien van de 'ondergrondse' archeologie wordt daarin zeer veel geregeld, misschien zelfs zoveel dat de wetgeving in een aantal situaties ook remmend zou kunnen gaan werken. Het bestuur zal zich beraden of het nog enige actie onderneemt met betrekking tot de bouwhistorie in de wetgeving.

Donateursbestand

Toen in maart 1992 de eerste SBN- Nieuwsbrief verscheen stonden daarin de namen en de woonplaatsen van de donateurs vermeld. Het waren er 76. Inmiddels is het aantal donateurs van de SBN gestadig gegroeid en blijft het de laatste jaren vrij constant op ongeveer 225 personen, bureau's of instellingen. Het adressenbestand van onze donateurs is interessant voor derden die in hen een aantrekkelijke doelgroep zien. Het bestuur of de redactie van de Nieuwsbrief wordt daarom af en toe benaderd met een vraag om het adressenbestand van de donateurs ter beschikking te stellen aan derden om hen een of andere mailing te kunnen sturen. Zo'n mailing kan zeer

ideeel zijn, maar ook zeer commercieel, of iets daartussenin.

Niet altijd zal duidelijk zijn of een eenmaal ter beschikking gesteld bestand een eigen leven kan gaan leiden waardoor er misbruik van gemaakt zou kunnen worden. Het bestuur heeft besloten zorgvuldig met het donateursbestand om te gaan en het niet aan derden ter beschikking te stellen, hoe 'aardig' of hoe bouwhistorisch relevant die 'derden' ook mogen zijn. Zo nodig kan een mailing van hen met de SBN- Nieuwsbrief meegezonden worden, eventueel tegen een vergoeding van meerkosten van de verzending. Aankondigingen van voor bouwhistorici interessante studiedagen, publicaties en dergelijke kunnen in de nieuwsbrief worden opgenomen. In al die gevallen is dat ter beoordeling van de redactie van de Nieuwsbrief, zo nodig na overleg met het bestuur. Alleen in die gevallen dat de SBN samen met andere organisaties iets organiseert, en de mailings mede namens de SBN door derden worden verzonden zoals onlangs door de KNOB ten behoeve van de studiedag in De Haar, stelt de SBN de adressen van de donateurs ter beschikking.

Wim Weve, secretaris

Herhaalde oproep!

Geachte donateurs,

Voor zover u dit al niet heeft gedaan, wil ik u verzoeken de donateursbijdrage voor het jaar 2003 over te maken op girorekening 273441 t.n.v. Stichting Bouwhistorie Nederland te Utrecht. De bijdrage is dit jaar vastgesteld op 15 euro. We zien uw contributie graag tegemoet. Dank voor uw steun!

Petra Mesken, penningmeester

Utrechts plankje gezicht op Delft

Van een onzer voorlaggevers
Utrecht/Zwolle

Een houten paneel met stadsgezicht dat een maand geleden opdoek bij een taxatiedag van RTV Utrecht blijkt bij nader inzien geen afbeelding van de stad Utrecht te bevatten. Een deskundige kijker herkende de afbeelding op het schilderij als het Delft van de negentiende eeuw.

Het paneel van de Haagse landschapsschilder L.J. Kleijn lag meer dan twintig jaar op zolder alvorens te worden ontdekt.

De eigenaar verkeerde in de mening dat het een stadsgezicht op Utrecht was, en taxateur R. Hessink zag tijdens de tv-opnames geen reden om daaraan te twijfelen.

„Dus op televisie hebben we dat ook verteld. Maar na de uitzending kregen we al snel bericht uit Delft. Daar was iemand die het precies wist, en die heeft ons schetsen en overzichten gestuurd waaruit blijkt dat het Delft is. Dus zo staat het nu ook in de catalogus.”

Het houten paneel moet omstreeks 1870 zijn geschilderd, weet de Delftse bouwhistoricus

Wim Weve. Het schilderij toont de Nieuwe Kerk, het stadhuis, de Oude Kerk en mogelijk ook het torentje van het Gemeenlandshuis.

„Ik zag meteen dat het nooit Utrecht kon zijn, maar dat het honderd procent Delft is. Op dit schilderij staat de zestiende-eeuwse torenspits, die op de kerk is gezet na de stadsbrand van 1536. In 1872 sloeg de bliksem in die spits, waarna in 1875 de huidige spits op de kerk is gekomen.”

Het paneel, met een waarde van minimaal 25.000 euro, wordt woensdag 26 november geveild.

Het oog van de meester...

SBN Donateursdag 2003 - Amsterdam

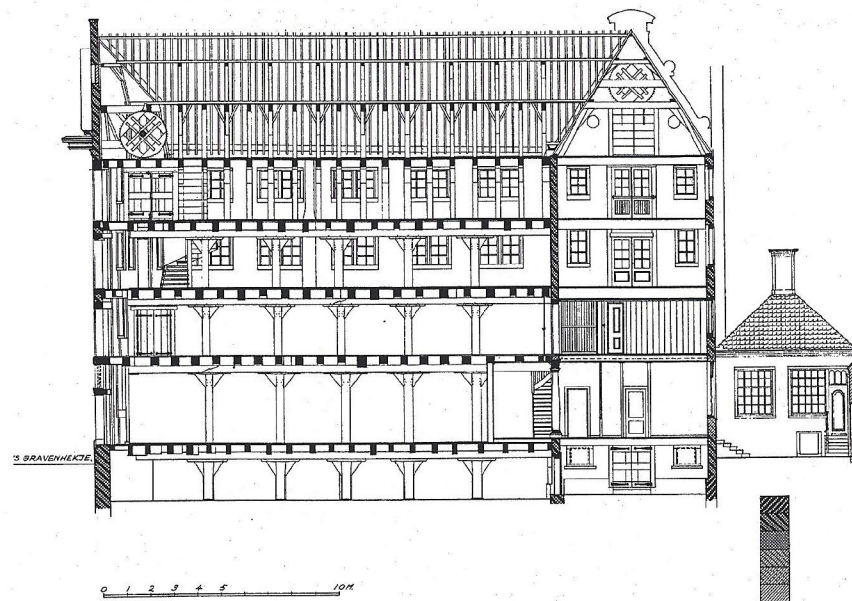
Een zonovergoten herfstdag klinkt als een cliché maar zo was het toch werkelijk op zaterdag 18 oktober 2003, toen de Stichting Bouwhistorie Nederland met zijn donateurs te gast was bij het bureau Monumentenzorg en Archeologie, kortweg bMA, in Amsterdam. In het recent gerestaureerde 'Huis met de Hoofden' aan de Keizergracht 123 kwamen meer dan tachtig mensen bijeen in de grote *sael* om de stand van zaken te vernemen van het bouwhistorisch onderzoek in Amsterdam. Ronald Glaudemans had samen met een aantal medewerkers van het bMA een interessant programma in elkaar gezet, waarbij veel verschillende aspecten aan bod kwamen. De voorzitter van het bestuur van de SBN, Ir Jan C.M. van Niekerk, heette de aanwezigen welkom met twee petjes op. Het andere was dat van gastheer en directeur van het bMA, dat dit jaar zijn 50-jarig bestaan viert.

De eerste spreker Jerzy Gawronski nam ons meteen mee naar 'De oudste kroeg van de Jordaan, De Karthuizer'. Op deze plek stond vóór de zeventiende eeuw oorspronkelijk het klooster 'Sint Andries ter zaliger haven' van de Karthuizer monniken, toen nog in een landelijke omgeving buiten de stadsmuren van Amsterdam. Bij opgravingen in 2000 op een hoek van dit kloosterterrein werden er restanten gevonden van een smal huis, corresponderend met de fundamente van een kloostergang en van een breder huis, waar mogelijk een monniken cel had gestaan. Interessanter was echter de vondst achter deze huizen van een forse beerput van 3 bij 4 m. Uit het grote assortiment gevonden glaswerk, zowel flessen als glazen, moest haast wel geconcludeerd worden dat hier een kroeg had gestaan. Deze veronderstelling werd ondersteund door een tekening uit 1663, waarop lange rijen tafels met banken aan weerszijden waren afgebeeld, zoals die ook nu nog gevonden worden in een 'beer-garden'.

Dik de Roon gaf vervolgens een aantal voorbeelden van 'Bouwkundig onderzoek in de praktijk'. Momenteel lopen er ongeveer 600 à 700 onderzoeken naar monumenten met het doel deze te inventariseren en digitaal vast te leggen in het AMIS, het Amsterdams Monumenten Informatie Systeem. Een algemeen probleem net als elders is de vaak grote discrepantie tussen de gevel en de bouwkundige constructie erachter. Hij toonde een voorbeeld: een pand aan de Oude Spiegelgracht bleek achter een negentiende-eeuwse gevel een volledig houtskelet te vertonen op de eerste en tweede verdieping, met alternerende eiken balklagen en zwanehalshalkorbelen. De kap met hergebruikte sporen verwees naar de achttiende eeuw. Een ander huis aan de Oudezijdsvoorburgwal, met een topgevel uit de zeventiende eeuw, bleek ook een volledig houtskelet te bevatten, met eiken balken van wel 40 cm hoog en blindnissen in de constructie. In verband met een verrotte muurplaat stond de kapvoet op sloffen op de balken vloer. In de St. Jansstraat tenslotte, met ook alweer een misleidende jongere gevel, werd in een bouwmuur een eiken kruiskozijn aangetroffen met halverwege de zijkanten doorstekende oren.

Ronald Glaudemans gaf de aanwezigen een overzicht van de bouwhistorische 'verwachtingskaart' van Amsterdam. De laatste 50 jaar is er veel opgemeten maar dit is nog lang niet allemaal op de juiste wijze vastgelegd. De dienst zal zich bij het toekomstig

onderzoek vooral richten op de 'Houten Eeuw', het middeleeuwse deel van de stad. Het onderzoek kan helaas niet altijd uitgebreid zijn. Soms moet er een 'quick-scan' gemaakt worden, zoals recentelijk bij de panden die grenzen aan de metro-uitbreiding.

Amsterdam, Gravenbekeje 1, pakhuizen van de W.I.C. Opgemeten en getekend door J.J. Jeebe in 1985.

De verzameling van de gegevens stuit vaak op problemen doordat de eigenaren van grote panden (investeringsproject!) woonachtig zijn in het buitenland en niet reageren op verzoeken tot onderzoek. Een ander probleem is dat authentieke onderdelen soms verdwijnen naar de antiekhandel of musea. De spreker gaf een voorbeeld van een pand in een huizenblok aan de St. Annastraat, waar uit een pand met houtskelet uit de zestiende eeuw prachtig bewerkte consoles uit 1580 zijn verdwenen. Ook deze zaken zouden op een of andere manier tot uitdrukking moeten komen in het systeem. De ordening in het AMIS van de pandsdossiers, de bouwtekeningen en de foto's, samen met bouwhistorisch onderzoek waar mogelijk, zullen in één oogopslag duidelijk moeten maken hoeveel er bekend is van een pand. De bedoeling is uiteindelijk dat dit systeem via internet te raadplegen is.

Na de koffie in de formele tuin van Keizersgracht 123 gaf Coert Peter Krabbe van de afdeling Plan en Project een uiteenzetting aan de hand van 'Casus Westergasfabriek' hoe belangrijk architectuurhistorische kennis is als onderlegger voor het beoordelen van een verbouwingsplan. De Amsterdamse architect Isaac Gosschalk (1838-1907) was zijn hele leven gecharmeerd door de vroegzeventiende-eeuwse bouwwijze en deze stijl paste hij toe bij de constructie van het complex van de Westergasfabriek tussen 1883 en 1885. Behalve bedrijfsgebouwen en de kantoren voor de administratie waarbij een woning voor zijn assistent, liet hij ook voor zichzelf op het terrein een flinke villa neerzetten, allemaal in de Hollandse neo-rennaissance stijl. Hij maakte gebruik van natuur- en baksteen, schaduwwerking door het construeren van lisenen, pilasters en ontlastingsbogen. Deze elementen varieerden van gebouw tot gebouw maar stonden toch in relatie tot elkaar. Een essentieel onderdeel van zijn ontwerpen was de silhouet werking. En juist dit laatste zou drastisch veranderen wanneer het verbouwingsplan met een veel hogere transparante kap van architect Liesbet van de Pol zou worden uitgevoerd, om de gebouwen bruikbaar te maken voor de huidige bewoner, de Stadsdeelraad. Het gebouw is een van de laatste industriële complexen die in deze stijl gebouwd zijn en hoewel de nieuwe functie van een oud gebouw vaak ook het behoud ervan impliceert, zou hier de functie ten koste gaan van de monumentale waarde.

Freek Schmidt opende zijn betoog over huizenonderzoek en de vaststelling van monumentale waarden met een alarmerend krantenartikel waarin een zeventiende-eeuws beschilderd plafond, verwijderd uit een niet beschermd pand, opdook bij een antiquair. Het betreffende pand stond wel op de nominatie om onderzocht te worden maar ging schuil achter een laat negentiende-eeuwse gevel en was geen beschermd pand. Het lijkt, zoals al eerder aangehaald, een haast onmogelijk opgave om in korte tijd alle panden van historische waarde te registreren. Het bureau van de gemeente bekijkt in ieder geval elk pand met een bouwaanvraag. De monumentenadviseur brengt dan advies uit en dat gaat naar de Commissie van welstand en monumenten. Niet alleen mensenonderkomens worden onderzocht, maar ook dierenverblijven! In verband met uitbreiding van Artis en geplande nieuwbouw werd er vergunning aangevraagd het oude vogelhuis af te breken. Aan de buitenzijde is het gebouwtje, dat uit 1852 zou dateren, weinig indrukwekkend. Boven de afgetimmerde vogelverblijven bevond zich echter een unieke houten kapconstructie, die te dateren was op 1908.

Mede namens Mireille Dosker hield Nanette de Jong een presentatie van het inventarisatieproject van historische tuinhuisen. Voor deze gebouwen is pas in 1960 een bescherming van kracht geworden, aangepast in 1988. In totaal zijn er in de binnenstad van Amsterdam nog 150 tuinhuisen aanwezig, waarvan er ongeveer 100 de moeite waard zijn. Als de 'speelhuizen' zoals ze ook wel genoemd werden, zijn bezocht, opgemeten en gefotografeerd worden ze geregistreerd en kan de eigenaar recht doen gelden op subsidie of belastingaftrek. De bescherming is des te belangrijker omdat de binnenterreinen van de grachtenwoonblokken niet meer opgenomen zijn in de bestemmingsplannen. In het verleden zijn de tuinhuisen wel samen ontworpen met het hoofdhuis. Een voorbeeld hiervan is te vinden aan de Herengracht 412 waar de architect Philip Vingboons een op

elkaar afgestemd ontwerp liet uitvoeren tussen 1663 en 1667. De tuinhuisen, bijna altijd gelegen aan het einde van de tuin, hadden meest een vaste indeling met een hoofdkamer in het midden, geflankeerd door twee kleinere functionele kamers. De meeste daken waren plat, maar dakconstructies kwamen ook voor, evenals schoorstenen en stookplaatsen. Sommige tuinhuisen grensden met hun achterzijde aan koetshuizen, die wel beschermd waren, waarvan het tuinhuis dan profiteerde.

Na de lunch, die eveneens in de tuin werd genuttigd, ging het gezelschap groepsgewijs naar diverse panden onder leiding van een aantal medewerkers. Aan de Gelderse kade 82 was een zeventiende-eeuws houtskelet te bewonderen, terwijl in nieuwbouw aan de Zeedijk 30 weer een heel ander aspect van conserveren aan de orde was: een zestiende-eeuws beschilderd houtskelet was daar teruggeplaatst in het pand. Ook wandelde men rond het Blauwklakenblok, een groot restauratieproject in de binnenstad. Een andere groep bezocht het Makelaars Comptoir, aan de Nieuwe Zijdsvoorburgwal, waar de Hendrick de Keyser stichting bezig is met een vooronderzoek. Er was verder een rondleiding door het huis Reguliersgracht 63, ontworpen in 1882 door Isaac Gosschalk, die ook de Westergasfabriek had ontworpen. In een eclectische stijl werden neo-rennaissance elementen gecombineerd met een Engels aandoend erkerraam onder een houten puntgevel. Praktisch het gehele interieur is teruggerestaureerd naar de oorspronkelijke kleuren en decoraties. De restauratie van de kerk 'De Duijf' (1852, neo-classicisme) aan de Prinsengracht 754 was onlangs afgerond en werd eveneens bekeken door een aantal mensen.

In de Oude Kerk aan het gelijknamig plein vonden de laatste bijzondere programma onderdelen plaats. SBN voorzitter van Niekerk droeg het gerestaureerde Kabinetorgel over aan mr J.M. van den Wall Bake, voorzitter van de Stichting de Oude Kerk. Dit barokorgel, gebouwd door Onderhorst in 1767, werd door de firma Verschueren uit Heythuysen, Limburg gerestaureerd en is nu weer terug op zijn oude plaats in het Hoge Koor. Daar zal het samen met het grote Vater-Müller orgel (1724) en het kleine orgel van Schonat (1658) de kerkgewelven met zijn klanken vullen. Nadat met enige moeite het lint was doorgeknijpt kregen de aanwezigen een voorproefje van het kristalheldere geluid van dit orgel. De organist Matteo Imbruno speelde een compositie van Böhm: 'Jesu, du bist allzu schön'.

Het was een domper op de vreugde dat prof. dr. ir. Ruud Meischke wegens gezondheidsredenen niet aanwezig kon zijn op deze dag om, zoals gepland, het eerste exemplaar van 'De Oude Kerk van Amsterdam, bouwgeschiedenis en restauraties' in ontvangst te nemen. De auteur van dit magnum opus, dr ing. Herman Janse, memoreerde in zijn toespraak hoe hun beider opleiding tot op zekere hoogte parallel was gelopen. Vanaf 1948 was Janse zelf, allereerst in de functie van MTS praktikant, betrokken bij het onderzoek in de Oude Kerk. In 1953, toen Meischke hoofd van de Rijksdienst voor Monumentenzorg was geworden kwamen ze elkaar bij onderzoek in deze zelfde kerk weer tegen. Vanaf 1955, toen de restauratie begon die in zijn geheel duurde tot 1978, was er frequent overleg tussen beide. Janse vertelde hoe hij van 'die merkwaardige tekens' op balken in de kap van de kerk aantrof die na enig wikken en wegen te duiden waren als nummering van 1 tot 70. Toen hij deze met de naam telmerken bestempelde, kon hij nog niet vermoeden dat dit een zo algemeen begrip zou worden. Zijn bevindingen heeft hij

vanaf het begin vastgelegd in tekeningen en in een aantal artikelen in het bulletin van de K.N.O.B. In 1958 stapte hij zelf over naar Monumentenzorg en anderen volgden hem op bij de Oude Kerk. In 1997 kreeg hij de opdracht een samenvatting van de bouwgeschiedenis van de kerk te maken. De datering van de verschillende bouwfasen was niet eenvoudig en het was al eerder gebleken dat het vaststellen van een bouwjaar aan de hand van graven tot onjuistheden leidde. Dendrochronologisch onderzoek bracht hier uitkomst. Alle aspecten van de Oude Kerk, het gebouw met zijn fraaie ramen, de grafstenen en de gerelateerde personen zijn bijeengebracht in dit boekwerk. Tot slot kwam de spreker nog met de suggestie om het grote archief met de duizenden tekeningen onder te brengen in de 'ijzeren kamer' van de kerk, die oorspronkelijk voor een dergelijk doel is gebouwd. Prof. dr ir Dirk de Vries moest de onplezierige mededeling doen dat de drukkerij het boek, ondanks enorme inspanningen, niet op tijd klaar had kunnen krijgen. Het boek zal in de reeks Geïllustreerde Beschrijvingen, een serie gestart in 1912, een van de weinige monografieën zijn. Hij had de foto op de omslag van het boek vergroot laten inlijsten en bood dit aan Herman Janse aan, evenals de omslag zelf.

De bijeenkomst werd afgesloten door Herbert van Hasselt, directeur van de Stichting de Oude Kerk, die met een gedicht over schoonheid de toehoorders liet beseffen in welke imponerende omgeving zij hier verkeerden. Hierna werd gezamenlijk het glas geheven op deze bijzondere donateursdag van de SBN.

Arendie Herwig Kempers

De toespraak van Herman Janse in zijn geliefde Oude Kerk. (foto Arendie Herwig Kempers)

Congressen & studiedagen

Nutzungsspuren in Bamberg

De jaarlijkse Tagung van de *Arbeitskreis für Hausforschung* was van 21 tot 26 september j.l. in Bamberg, een goed bewaarde, fraai gelegen bisschops- en universiteitsstad in Beieren. Omdat hier zowel archeologen als bouwhistorici worden opgeleid, lag samenwerking tijdens het congres voor de hand. Een deel van de lezingen viel derhalve samen, een ander deel liep parallel en kon naar keuze gevolgd worden. Hoewel de universiteiten van Munster, München, Marburg en Stuttgart op deze terreinen ook wat doen, gelden vooral die van Berlijn (TU) en die van Bamberg als brandhaarden van de bouwgeschiedenis. Voor het tiental onderzoekers uit de Lage Landen –waaronder twee sprekers- een mooie gelegenheid dus, om een kijkje in de Duitse keuken te nemen.

Ulrich Klein verklaart dat het onderwerp Nutzungsspuren door samenwerking met de archeologie ontstaan is en deelt vervolgens de 'sporen van gebruik' in twee categorieën in: plaatsgebonden en niet-plaatsgebonden sporen. Tot de eerste soort rekent hij afwerkingslagen (op vloeren, wanden en plafonds), installaties plus diverse vormen van slijtage en beschadiging. De tweede categorie is niet het gevolg van bewuste planning en komt doorgaans onverwacht tevoorschijn: gedeponeerde of verloren geraakte materialen en

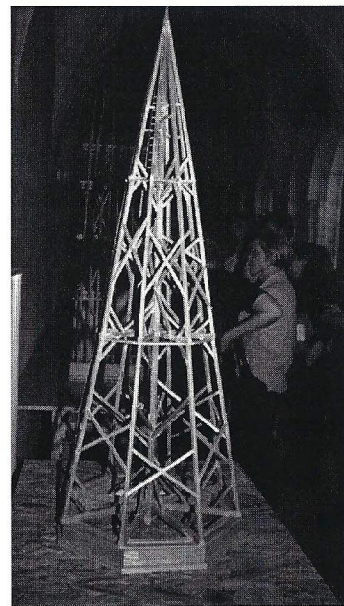
spullen. In zekere zin is het gebouw zelf ook een depot van plantresten en materialen uit de directe of wijdere omgeving, zoals Tilmann Marstaller demonstreert met zijn ecologisch getinte thema Fachwerkhäuser als Quellen zur historischen Landnutzung.

De factor arbeid, de uitoefening van een bepaald beroep of ambacht, is in huizen doorgaans moeilijk te traceren. Functies kunnen snel wisselen; de aard van opgeslagen goederen is na vele eeuwen niet meer herkenbaar. Enkele beroepen laten evenwel sporen na, zoals de kuipen van looiers of de ovens van bakkers. Als deze onderdelen zijn verwijderd, rest over het algemeen niet veel meer dan analyse van het afval in kuilen en putten en de noodzakelijke samenwerking met archeologen en historici. Toch kan men in de meeste huizen onder vloeren, tussen het stof of als opvulling tal van bijzonderheden aantreffen, zoals schoeisel, planten, zaden, gereedschap, munten en dode dieren. Het onderwerp Bauopfer (Klaus Freckmann) zorgde voor een levendige discussie. Vanouds wil vooral de volkskunde grip krijgen op dit soort vondsten van profane of magische aard. Berusten ze op toeval of betreft het rituelen die wij niet meer kennen? Historische vermeldingen, dat wil zeggen van vóór de 19de eeuw (de eeuw van de romantiek) zijn helaas onbekend. Benno Furrer toonde onverklaarbare vondsten in gaten van (willekeurig geplaatste) houten nagels in wanden van Stubes in Zwitserse huizen: plantenresten, papier, scapulieren, tanden, haar e.d. Andere toonagelgaten bleken netjes in een rij boven elkaar te zitten en functioneerden ooit als draadspanners bij het weven. Effectief ontkracht hij de verklaring voor de aanwezigheid van een veel voorkomende kleine opening in de hoek van de Stube nabij de keuken. Omstreeks 1825 heeft men het (voor het eerst) namelijk over een 'pestvenster', een opening waardoor pestlijders in quarantaine van eten zouden zijn voorzien. Dankzij dendrochronologisch onderzoek kent Furrer echter voorbeelden van deze openingen die dateren van vóór 1347, dus nog vóór de komst van de pest in Europa... Een meer voor hand liggende verklaring volgt uit de samenhang van de opening met de functie van wandkastje.

Gaande van kelder naar zolder toont Paul Zalewski gebruikssporen in huizen te Smalkalden, een doorsnee die ook op Nederland van toepassing zou kunnen zijn. In kelders werden bederfelijke waren opgeslagen zoals wild of vlees dat aan stokken hing die men door paren van smeedijzeren ringen onder het gewelf stak (er zijn ook ringen nabij keldertreppen om vaten te laten zakken). Via klapluiken en rookvangen belandt hij op zolder waar hij de opslagcapaciteit ziet toenemen dankzij de toepassing van jukken. Deze concentratie van berguimte op zolder is ook in Nederland waarneembaar en hangt samen met uitbreiding van de woning naar hogere verdiepingen. Op zolder werd graan (los of in zakken) en ander materiaal bewaard dat droog moest blijven. De doorritten die men in veel Duitse huizen aantreft (dwars of breed van opzet) maakten intern transport met windassen via vloerluiken mogelijk. Hetzelfde verschijnsel, maar dan uitwendig met behulp van hijsbalken georganiseerd, werd door Ronald Glaudemans voor Amsterdam uit de doeken gedaan. Hij schetst daarnaast een beeld van de houtskeletbouw in het oudste deel van de binnenstad.

Er waren diverse andere bijdragen die meer op de structuur en vorm van huizen ingingen, zoals die van Zaltbommel door Gabri van Tussenbroek (waarover net een fraai boek verscheen). Voor liefhebbers van oude houtconstructies blijken kappen een onuitputtelijke

bron, ook al vinden we de meer spectaculaire voorbeelden niet in huizen maar op kerken. Verrassend was de bijdrage van Alexander Konieczny uit Torun die 14de en 15de-eeuwse sporendaken met een centraal langverband toonde. Hoewel voorzien van minder nokstijlen en andreaskruisen, kennen we toepassingen van dit kaptype ook in Oost-Nederland gedurende een korte periode tegen het midden van de 14de eeuw. Als onderdeel van de Bauforschungsbildung laat prof. Schuller zijn studenten schaalmodellen 1:10 maken. Inmiddels zijn dat er zo veel, dat de kloostergang van het Dominicanenklooster er voor de gelegenheid mee gevuld was. Het aardige van modellen is, dat ze overzicht bieden, iets dat in de reuvasachtige ruimten boven de gewelven doorgaans onmogelijk is. Tot in de kleinste details, inclusief houtverbindingen, zijn de kappen nagemaakt. Dit zal heel wat tijd en ambachtelijke vaardigheid vergen; waar laat je al die kwetsbare modellen? Hoewel ontegenzeggelijk van didactisch nut, vraag ik mij af of dergelijk werk voor studenten in Delft, Leiden of Utrecht weggelegd is. In Duitsland vindt men overigens ook professionele modellenmakers zoals Hans Tisje die vakwerkhuzen nabouwt). Zowel hij als Schuller bieden aan, de modellen ergens in Nederland te exposeren. Modelbouw 1:1 vindt men in het betrekkelijk nieuwe Freilichtmuseum van Bad Windsheim dat onder leiding van Konrad Bedal tekenen van volwassenheid begint te vertonen. Hier vond op woensdag het gemeenschappelijke avondeten plaats. Het Duitse plattelandsvoedsel biedt een overdaad aan vlees, vette jus en Knödel hetgeen –afgezien van de drank- door de meeste aanwezige Nederlanders matig gewaardeerd wordt.

Goed gevuld blijkt ook het Tagungsprogramm te zijn, dat op de laatste dag nog een interessant sub-thema bevat, namelijk de vorm en vorming van percelen in steden. Monumentenzorger Fred Kaspar heeft inmiddels grip op grotere steden in Westfalen, zoals Minden. Uit kijkgaten en Flächengrabungen (t.g.v. oorlog en sanering) ontstaat het beeld van de oudste erven die breder zijn die in de 15de eeuw, respectievelijk 12-17 meter en 10-12 meter. Beide kennen een strook naast het huis als toegang tot het achtererf. Hij ziet geen grote verschillen tussen de erven van gestichte of gegroeide steden. In aanleg toont het eerste type meer uniformiteit als momentopname, een Querschnitt, terwijl een gegroeide vorm meer uit de verf komt door te denken aan een langdoorsnede. Zelfs daar waar zich grote ingrepen of branden voordeden, bleef de structuur van de percelen in stand, ook al veranderde de individuele bouwsubstantie. Klaus Wirth constateert in Dresden reeds een stedelijke aanleg omstreeks 1200 met als aanknopingspunten sloten, afrasteringen,

straatprofielen en houten kelders. Ze zijn dikwijls in verschillende, maar qua tijd niet ver van elkaar verwijderde fasen tot stand gekomen. Deze grotendeels houten stad komt vrij aardig –maar niet volledig- overeen met de latere kadastrale indeling. Gebouwtypen zoals dubbel- en rijtjeshuizen en woontorens kwamen bij andere lezingen aan de orde. De Mitgliederversammlung keurde het Tagungsort Wuppertal goed voor volgend jaar (22 tot 26 september 2004). Hoofdthema is bouwen en wonen in de 19de eeuw. Stad, platteland, urbanisering en industrialisering komen dan ter sprake. Inbreng van voordrachten is gewenst, ook uit Nederland en België! In 2005 gaat de AHF naar Cluny, Frankrijk, waar we in drie talen spreken over 13de-eeuwse huizen. Bedoeling is er een echt Europees congres van te maken; inbreng –behalve het doorgaans ruime aanbod uit Duitsland- is dringend gewenst. Vooraf dienen er samenvattingen (Fr., D. of Eng.) ingediend te worden.

Dirk J. de Vries

Verslag studiemiddag ICT in het archeologisch bedrijf

Al enige tijd geleden, op 29 augustus, organiseerden de Vereniging voor Geschiedenis en Informatica (VGI) en de Stichting voor de Nederlandse Archeologie (SNA) een door ruim zeventig personen bezochte studiemiddag over het gebruik van de Informatie en Communicatie Technologie (ICT) in het archeologisch bedrijf. In een vlot tempo volgden de verhalen van een vijftal sprekers elkaar op in een volgorde gelijk aan die in het archeologische proces: vooronderzoek, opgraven, onderzoek en uitwerking en presentatie. Dit geschiedde natuurlijk allemaal met de nodige power-pointpresentaties. Zelfs het vervisselen van de daarvoor benodigde computers leverde relatief weinig problemen op; en dat was natuurlijk al een eerste winst.

De sessie begon met een introductie van het onderwerp door gespreksleider Hans Kamerling (Universiteit Leiden) waarbij niet enkel de computer in de archeologie werd getoond, maar tevens plaatjes van achaische computers die visoenen oproepen van een nieuw vak: de computerarcheologie. Zo bleek er al in 1963 een artikel over de computer in *Westerbeem* te zijn verschenen en zelf bezit ik in mijn copie-archief ook nog diverse –net niet weggegooide – artikelen uit de jaren tachtig over het gebruik van de computer bij de archeologie.

Het verdrag van Malta (of Valetta) uit 1992 heeft de archeologische wereld danig op de kop gezet. Zo is er een scheiding ontstaan tussen enerzijds de academische archeologie zoals die vanouds aan de universiteiten, maar ook bij de Rijksdienst Oudheidkundig Bodemonderzoek (ROB), plaatsvond en anderzijds de 'commerciële' archeologie zoals die door het Archeologisch Dienstencentrum en diverse particuliere bureau's uitgevoerd wordt. Verder bestaat er sinds kort de Rijksinspectie voor de Archeologie die waakt over de kwaliteit van het archeologische veld. Kwaliteit is echter enkel te toetsen als er volgens van te voren vast gestelde procedures wordt gewerkt en dat daarbij van een bepaalde mate van standaardisatie gebruik gemaakt wordt. Dit laatste is niet enkel nuttig

ten behoeve van de kwaliteitstoets, maar ook om de uitwisseling tussen de bureaus onderling en met de ROB te vergemakkelijken. Standaardisatie is echter – zoals ook bouwhistorici weten – een heikle zaak waar aan de ene kant vaak veel koudwatervrees bij voorkomt, maar men aan de andere kant ook niet zelden de gelegenheid benut om onrealistische en onhaalbare wereldomvattende systemen op te zetten.

Het bleek dat de recente grote archeologische projecten ten behoeve van de Betuwelijn en de HSL in de archeologie tot een eerste vorm van standaardisatie hebben geleid die momenteel verder wordt verfijnd.

Van het grootste particuliere bureau RAAP, met bijna honderd werknemers, voerden Peter Deunhouwer en Philip Verhagen het woord. Zij zitten in het traject van het vooronderzoek en doen enkel archeologische prospectie of, in hun woorden, 'witte boorden archeologie' waarbij het veldwerk tot boringen beperkt blijft. Zowel bij Malta als in de moderne archeologie streeft men naar behoud in situ en worden de terreinen onderzocht op de daarin aanwezige waarden door middel van paleomagnetisch onderzoek, boorprofielen, luchtkartering en dergelijke. Op deze wijze worden archeologische verwachtingen in kaart gebracht. Belangrijk is evenwel dat bij elk project vooraf overeenstemming moet zijn over tijd, geld en kwaliteit en men enkel aan het werk kan gaan op grond van een te voren opgesteld archeologisch verwachtingsmodel. Doet men dit niet dan kan men zich al snel verliezen in details en blijkt niet zelden dat voor het uitgetrokken bedrag slechts een deel van het project uitgevoerd kan worden. Bij het vooraf opstellen van het archeologisch verwachtingsmodel wordt onder meer gebruik gemaakt van internetbronnen, zoals het door de ROB opgezette Archis, waarin alle beschermde archeologische terreinen te vinden zijn, de door Terradisk geleverde luchtfoto's van het te onderzoeken gebied (www.vanuitdelucht.nl), het BIS (bodeminformatie systeem), de AHN (Actuele Hoogtekaart Nederland) en de Grootchalige Basiskaart Nederland. Op grond van deze beschikbare gegevens kan op het kantoor een goede verwachtingenkaart gemaakt worden, waarmee de boorploeg het veld in gaat. Daarnaast heeft het RAAP op grond van hun vele eigen projecten zelf het StraArch opgezet: een informatiesysteem voor de gemeentelijke archeologische monumentenzorg, waarmee snel informatie over specifieke terreinen binnen een gemeente kunnen worden opgezocht.

Willem Schnitger (Projectgroep Archeologie Betuweroute) vertelde dat bij de Betuweroute, met zijn meer dan tachtig archeologische vindplaatsen, direct alles digitaal is uitgevoerd. Voor deze tracé-begeleiding is een 'project volg systeem' opgezet waarbij in het veld van een veldboek gebruik werd gemaakt in de vorm van een notebookcomputer, waaraan direct GPS-coördinaten (Global Positioning System) werd gekoppeld. Tussen haakjes, een vergelijkbaar plan bij de Actualisering van de Rijksmonumentenlijst (AMR) met dergelijke computers en GPS is niet van de grond gekomen. Bij het door de archeologen gebruikte systeem konden digitaal de plaatsen van de vondsten op de gedigitaliseerde kaart genoteerd worden en de vondstgegevens opgeslagen in de eraan gekoppelde database. Een voordeel van dit systeem is dat archeoloog in het veld direct de beschikking heeft over alle gegevens en hij sneller kan inspelen op de resultaten en eventueel het onderzoek wijzigen. Een nadeel was wel dat

niet altijd duidelijk is of alle ingevoerde gegevens later ook gebruikt gaan worden, want er is veel verzameld, maar de uitwerking daarvan laat nog wel eens op zich wachten. Ook in de bouwhistorie is deze trend zichtbaar, waarbij veel bouwhistorische opnamen worden uitgevoerd en waardenstelling ten behoeve van de restauratie prioriteit heeft, maar de resultaten niet in een groter verband gebracht kunnen worden ten einde de kennis over de bouwhistorie als geheel te vermeerderen.

een geografisch omgrensd gebied.⁸⁾ Het doel dat de archeoloog zich stelt is het destilleren van culturen en cultuurpatronen uit bodemvondsten. Men proeft bij Clarke een wetenschappelijke wijze van archeologisch denken, die hem er hopelijk voor behoedt om al te gemakkelijk bevolkingsmigraties aan te nemen om b.v. een of andere versieringsverandering bij keramiek te verklaren: de oude vraag naar de „toelaatbaarheid“ van variaties binnen een bepaald cultuurpatroon.

Statistische methode. Ik ga thans niet in op de hier te lande momenteel toegepaste statistische methoden.⁹⁾ Overigens zal ik slechts enkele facetten van Clarke's hetsog naar voren halen. Wij willen een bepaalde archeologische cultuur in al zijn geleidingen leren kennen — dat is ons aller pretentie: daartoe bekijken wij een cultuurniveau, dat is een al dan niet stratigrafisch te onderscheiden tijdsdoorsnede door een culturele opeenvolging. Hierin komen artefacten voor met bepaalde kenmerken. Men kan nu van elk voorwerp de kenmerken noteren. Bij een aarden pot laten de kenmerken zich verdelen over vier groepen: (1) vorm, (2) versiering, (3) plaats van de versiering en (4) materiaal en baktechniek. Bij zijn Brits neolithisch aardewerk onderscheidt Clarke respectievelijk 23, 10, 6 en 1 kenmerken: tezamen 40 kenmerken waarmee een willekeurige pot beschreven kan worden. Daar materiaal en baktechniek door Clarke als niet veranderd worden beschouwd, kan bij de vergelijking van meerdere potten met 39 kenmerken worden volstaan, waarbij in elk der vier groepen sommige elkaar uitsluiten.¹⁰⁾ Het materiaal van een cultuurniveau kan men nu

⁸⁾ Men raadplege de in de literatuurlijst genoemde werken van Azkell, Bohmers, de Heinzelin de Braucourt en Verheyeweghen, en de daarin genoemde literatuur. De ten onzent door Bohmers en Verheyeweghen tot grote perfectie ontwikkelde methode kan weliswaar met een willekeurig aantal kenmerken werken (zie onder), maar de uitgangspunten zijn verschillend van die van de thans toegelichte. De door de Heinzelin de Braucourt (1980) samengevatte methoden, die niet slechts enkele kenmerken kunnen werken, zijn bruikbaar voor speciale typologische problemen. Bohmers en Verheyeweghen bepalen eerst de typen en daarna van elk type afzonderlijk de subtypen in de zin van een „étude statistique dimensionnelle et sérielle“ (Verheyeweghen (1983), pp. 19-14) en gaan op basis hiervan vondstcomplexen vergelijken en culturen onderscheiden. De methoden van Clarke en Gastermann (zie onder) beogen — na een bruikbaar kenmerkencensus te hebben opgesteld — met behulp van deze kenmerken de typen te bepalen in hun onderling verband en zo mogelijk te komen tot het vaststellen van typologische/culturele ontwikkelingen. Ook de vaak misdeelde of vergeeten overgangsvormen krijgen aldus hun juiste plaats toegewezen. ⁹⁾ B.v.: geheel versierd tegenover verschillende typen van versiering in zones.

Archeologie en Statistiek door M.D. de Weerd in Westerheem, jaargang XII, no.3, juni 1963, pp. 65-71. Opmerkelijk is de subtitel van het stuk. Hier staat: 'Als de computer aan het rekenen slaat — Wee de archeoloog die niet weet waar hij staat'

Marjolein Kok (Amsterdams Archeologisch centrum) sprak over de AHR (Afvalwaterzuivering Haagse Regio). Bij de in de buurt van Rijswijk nieuw te bouwen waterzuiveringsinstallatie wordt voor het archeologisch onderzoek voortgebouwd op de ervaringen van het Betuwelijnproject. Ook hier is direct digitaal gewerkt en heeft men een eigen AHR-gegevensstructuur opgezet, waarbij GIS-koppeling (Geografisch Informatie Systeem) en standaardisatie van de gegevens prioriteit hadden. Om een

tabelliseren, d.w.z. van elk „voorwerp“ noteren welke van de vele mogelijke kenmerken het heeft; niet alleen bij aardewerk, maar ook bij bronzen, vuursteenmateriaal, grafstructuren, huisplattegronden etc. Dit alles ondergebracht in een tabel. Nummert men de voorwerpen (1, 2, 3 etc.) en benoemt men de kenmerken (a, b, c etc.), dan krijgt men een tabel als fig. 2, waarin b.v. voorwerp 2 de kenmerken b, c en e heeft.

	a	b	c	d	e
1	+	+			
2		+	+		+
3	+		+	+	+
4	+	+	+	+	+
5		+	+	+	
6	+	+			
7		+	+		

fig. 2

	a	b	c	d	e
a	4	3	2	2	1
b	3	6	4	3	2
c	2	4	5	4	2
d	2	3	4	4	2
e	1	2	2	2	3

fig. 3

Nu is uit te rekenen — Clarke gebruikte bij zijn 760 neolithische bidders een computer — welke voorwerpen men telkens samen moet nemen, opdat het aantal gelijke kenmerken bij zo'n groep voorwerpen zo groot mogelijk is. Zet daartoe de kenmerken uit langs beide assen van een diagram (fig. 3), en noteer in dit diagram hoe vaak telkens twee kenmerken tezamen bij een voorwerp voorkomen. In fig. 3 kan men, uitgaande van fig. 2, invullen dat de kenmerken a en b 3 keer, en de kenmerken b en e 2 keer in het vondstmateriaal tezamen bij een voorwerp voorkomen. Zo'n diagram (fig. 3) kan — door de kenmerken in een andere volgorde te zetten — zodanig worden omgewerkt, dat de hoogste frequenties van kenmerkencombinaties groepsgewijs in het diagram bijeen liggen. Ook kan men de onderlinge affiniteit der voorwerpen invullen, op grond van hun kenmerken, die men dan aangeeft met behulp van een z.g. correlatie-index (fig. 4).¹⁰⁾ Een aldus uitgerekenende „kenmerkenklontering“ bepaalt een type in de archeologische betekenis van dit woord. Bij het type klok-beker b.v. — in Clarke's begripstelsel artefact genoemd — komt een combinatie van bepaalde kenmerken meer voor dan andere combinaties van — eventueel zelfs dezelfde — kenmerken.

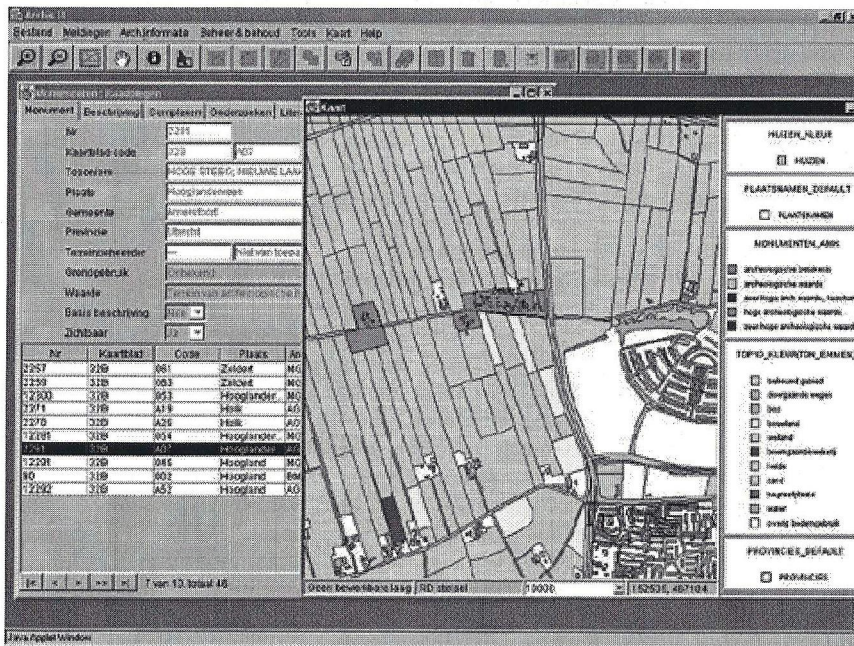
goede structuur op te kunnen zetten heeft men vooraf eindpunten gedefinieerd, of in andere woorden, men heeft van te voren bedacht welke vragen gesteld zouden moeten worden. Dus in plaats van de database lukraak vol te laten lopen met gegevens, heeft men vooral het doel in de gaten gehouden, want enkel indien je inzicht in de resultaten hebt, weet je ook waarom je verzamelt en kan je dat vervolgens ook weer met een grotere zorgvuldigheid doen.

Ook hier dringt zich een vergelijking met de AMR op, waarbij het vooral lijkt alsof daar foto's in trefwoorden worden omgezet, zonder dat er van te voren zoekstrategieën zijn opgesteld. Immers wanneer je bijvoorbeeld op 'trapgevel' wilt gaan zoeken, moet je weten of aan alle beschrijvers gevraagd is om daar specifiek op te letten en er goed gedefinieerd is wat een trapgevel precies is (zo heeft een schoudergevel ook 'treden'). Daarnaast maakt het veel verschil of het om een 17de-eeuwse of een 19de-eeuwse trapgevel gaat en dient er een koppeling met de datering van dat onderdeel gemaakt te worden. Zo zal het verder uitmaken of het een zijtrapgevel is, dan wel een Vlaamse trapgevel of een trapgevel aan de achterzijde etc. Dit alles dan natuurlijk nog los van de meer principiële vraag of het kunnen zoeken op de term 'trapgevel' ons een beter inzicht geeft in het wezen en karakter van de ruim zestigduizend beschermde rijksmonumenten. Deze korte uitwijding is vooral om aan te geven dat bij elk project waarbij gegevens verzameld worden het van groot belang is om vooraf te bepalen welke (realistische) vragen daarmee beantwoord zouden moeten worden.

Anders dan bij AMR heeft men zich dit bij de AHR vooraf gerealiseerd. Daarbij is een grote rol weggelegd voor standaardisering (van termen, van begrippen etc.) en de daarbij behorende definities. Vooral academische onderzoekers zijn bij standaardisatie vaak bang dat de creativiteit (lees: hun eigen creativiteit) uit het vak verdwijnt. Tevens moet men zelf met de billen bloot waar het gaat om een precieze, eenduidige en een door hele vakgebied geaccepteerde definitie van, bijvoorbeeld, een 'kogelpot'. Voor de bouwhistorie kan ter vergelijking bijvoorbeeld gedacht worden aan een meer eensluidende benaming van de onderdelen van de kapconstructie, waarbij de meer technische SHBO-kant ('zijbeukgebintbalkschoor') en de historisch bepaalde Haslinghuis-kant ('korbeel') meer op elkaar afgestemd moeten worden. De afsluitende stelling van Marjolein Kok was echter dat standaardisatie geen beperking van de wetenschap betekent, maar juist een stimulans.

Na de pauze kwam Boudewijn Goudswaard (Archeologic) aan het woord. Ook hij bleek zijn wortels in de oertijd van de computerarcheologie te hebben, getuige de plaatjes van de opgraving van de Romeinse Brug bij Cuijk bijna twintig jaar geleden, waarbij de gevonden palen in een simpel computerprogramma waren opgetekend. Ook hij kwam te spreken over de schijnbare contradictio in terminis tussen het automatiseren en de vrije wetenschap. Maar door de marktwerking in de archeologie moet de efficiëntie en de effectiviteit worden vergroot en zijn standaarden onmisbaar. Wat bij archeologie al wel gaat gelden, maar bij de bouwhistorie nog niet, is dat (door het Verdrag van Malta) de opslag van archeologische data aan wettelijke regels van toegankelijkheid en controleerbaarheid wordt gebonden. Zo wordt er gewerkt aan een Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie (KNA). Voor de opslag en de latere beschikbaarheid van

digitale gegevens moet daartoe een goed archiefgereedschap ontwikkeld worden. Zijn eigen computergegevens over de opgegraven Romeinse brug waren inmiddels al niet meer te lezen. Daarnaast dient ook analysegereedschap ontwikkeld te worden, waarmee meer en snellere relaties gelegd kunnen worden. Als derde vond Boudewijn Goudswaard ook het ontwikkelen van presentatiegereedschap noodzakelijk. Denk in bouwhistorisch verband aan de computervisualisatie van de Utrechtse Dom, waarbij niet enkel aan een groter publiek wordt getoond 'hoe het zo gekomen is', maar het ook blijkt dat de deskundigen hun veronderstellingen expliciet moeten maken en het zelfs voorkomt dat wetenschappelijke hypothesen onhoudbaar worden, wanneer het bij de visualisatie blijkt dat bepaalde oplossingen ruimtelijk of constructief niet mogelijk zijn. Jeroen van der Vliet (Stichting voor de Nederlandse Archeologie) ging tenslotte verder in op het belang van de (publieks)presentatie. De resultaten van opgravingen en analyse vinden hun weerslag in wetenschappelijke rapporten, publieksgerichte publicaties en tentoonstellingen. Dit zijn vaak boeken, fiets- en wandelroutes, maar steeds vaker ook multimediale presentaties gericht op een breed publiek of op een specifieke onderwijsdoelgroep.

Archis II. Het GIS systeem van de ROB waarin archeologische informatie wordt opgeslagen. (bron: www.Archis.nl).

Aansluitend volgde nog een korte maar levendige discussie, met name over zin en nut van standaardisatie en de te ontwikkelen kwaliteitsnorm. Daarbij werd de angst geuit dat deze enkel voor de commerciële archeologie zou gaan gelden, omdat het geleverde resultaat door de opdrachtgever (en de inspectie) toetsbaar moet zijn, terwijl deze norm dan niet persé zou gelden voor de ROB, universitaire opgravers en de opgravingen uitgevoerd door stadsarcheologen. In dat laatste geval zou de kwaliteitsnorm bij contractueel onderzoek mogelijk hoger gesteld gaan worden dan bij in overheidsdienst uitgevoerd onderzoek. Ook hier kan een potentiële toekomstige bouwhistorische parallel getrokken worden. De SNA zelf heeft een werkgroep standaarden in het leven geroepen en deze heeft ook gekeken naar ontwikkelingen in Engeland, waar een Archaeology Data Service is opgericht die zorgt voor een blijvend leesbare opslag van computergegevens. De SNA onderzoekt of ook in Nederland een dergelijke service opgezet kan worden.

Afsluitend kan gezegd worden dat het een inspirerende middag is geweest en hoewel ze dat zelf niet altijd zo voelen, loopt de theorievorming van de archeologen mijlenver voor op die van de bouwhistorici. En dat terwijl er wel degelijk sprake is van een vergelijkbare problematiek van digitalisering, standaardisering en uitwisselbaarheid. Dit zijn allemaal onderdelen van de kennisproblematiek in het culturele erfgoed en mede daarom was het jammer dat er geen vertegenwoordiger van het Zeister kennisinstituut aanwezig was. De plaats van de bouwhistorie op contractbasis en de kwaliteit van de verslaglegging daarvan zou in het kader van een op te richten Inspectie voor de Monumentenzorg door de SBN eens in ogenschouw genomen moeten worden. Voor de liefhebber tenslotte nog een verwijzing naar een relatief recent boek over archeologie waarin de automatiseringsproblematiek aan de orde komt: Ian Hodder, *The Archaeological Process: An Introduction*, Oxford 1999 (besproken in *Archis*, (1999)10, 87-88).

Ronald Stenvert

Bouwhistorisch Platform

Data Bouwhistorisch Platform 2004

18 februari
28 april
23 juni
25 augustus
27 oktober
15 december

Verslag tweede studiedag Platform Mariaplaats op woensdag 15 oktober

Locatie: de kapel van kasteel de Haar te Haarzuilens

Op de prachtige herfstwoensdag 15 oktober verzamelden zich bijna 150 personen in de kapel van Kasteel de Haar voor een studiedag, georganiseerd door het Platform Mariaplaats, over het onderzoek dat door tal van deskundigen wordt gedaan naar het kasteel, de aanhorigheden en het park. Nadat de aanwezigen door de directeur van de Stichting Kasteel De Haar, de heer N. Hinse, welkom waren geheten, wees de dagvoorzitter, mevr. drs. B. Laan, de voorzitter van de Stichting Het Nederlandse Interieur, op de betekenis van het wetenschappelijk onderzoek voor het langdurige restauratieproces van het kasteelcomplex.

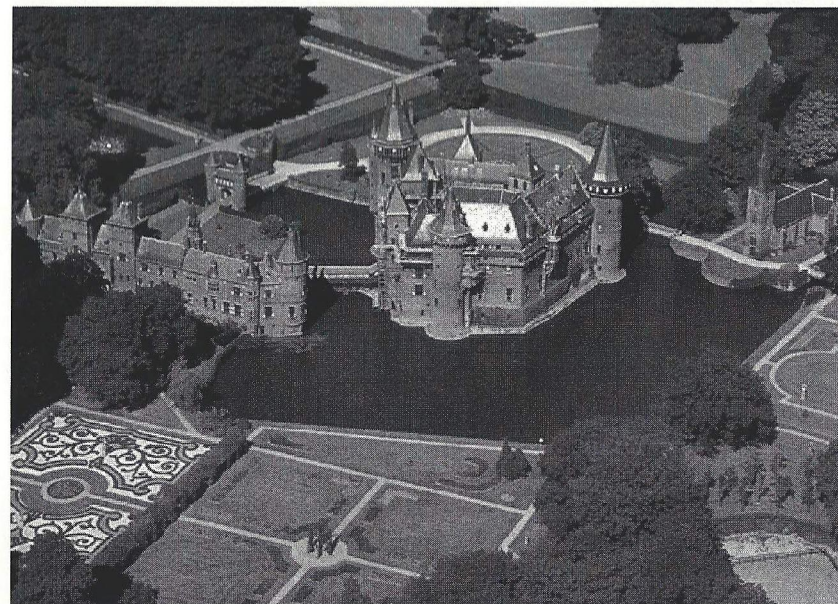
Ir. A. Viersen (Bureau voor Bouwhistorie en Architectuurgeschiedenis) maakte duidelijk dat zowel van het oorspronkelijke, in 1482 verwoeste kasteel als ook van het in de eerste helft van de 16de eeuw herbouwde kasteel weinig meer resteert. Het 16de eeuwse huis, dat geen defensieve functie had maar dat vooral representativiteit en een verwijzing naar het illustre verleden moest uitstralen, bevond zich in een ruineuze toestand toen architect Pierre Cuypers in 1890 de opdracht kreeg het kasteel te herbouwen. Cuypers heeft zijn langdurige en zeer ingrijpende werkzaamheden helaas niet gedocumenteerd, zodat wij voor het onderzoek van de pre-Cuypers fasen zijn aangewezen op het gebouw zelf, het omvangrijke archief en afbeeldingen, foto's en tekeningen, o.a. van Adolph Mulder.

De kapel met haar in oorsprong 14de eeuwse schip werd in 1898 praktisch geheel herbouwd, aldus drs. B. Olde Meierink (BBA). Zeer bijzonder zijn de grafkelder met sarcofagen en de vensters van Wiegersma.

Dr. G. Steenmeijer (bureau De Fabryck) belichtte op basis van zijn onderzoek in het archief van De Haar hoe de aanvankelijk vrij eenvoudige (restauratie)plannen van architect Cuypers zich ontwikkelden tot een zeer omvangrijke en ambitieuze onderneming, waarvoor nooit een definitief ontwerp werd gemaakt; de architect begon gewoon. Tijdens de (her)bouw van het kasteel, die van 1892 tot ca. 1915 duurde, werden telkens (sterk kostenverhogende) wijzigingen in de plannen aangebracht. Cuypers kreeg jarenlang min of meer de vrije hand van zijn gefortuneerde, meestal in het buitenland verblijvende

opdrachtgevers. De Haar werd een soort speeltuin voor Cuypers en zijn hem assisterende zoon Jos. Na 1912 nam de aandacht van opdrachtgever Van Zuylen van Nijevelt voor De Haar en de alsmaar grootsere plannen van zijn architecten af. Van de zgn. voorburcht, het Chatelet, werd bv. uiteindelijk maar een gedeelte gerealiseerd.

De aanvankelijke droom van Van Zuylen verwerd tot een aan een nachtmerrie grenzende obsessie, zo betoogde drs. H.A. Landheer (Cuypersgenootschap), die hem o.a. vanwege de enorme grondaankopen en de rommelige, onplanmatige en improviserende aanpak van het gehele project in grote financiële problemen bracht. Vanaf 1897 werd een betere planning opgezet, maar tal van plannen werden niet of slechts ten dele gerealiseerd. Wat de kosten betreft trok de spreker een vergelijking met de nieuwe St. Bavo in Haarlem (1 miljoen), het Rijksmuseum (2.7 miljoen), het kasteel Pierrefonds (6 miljoen) en De Haar (1.8 miljoen). In wezen is Kasteel De Haar niets anders dan een in kasteelvorm gegoten folly, bedoeld om indruk te maken op de gasten van Van Zuylen uit het Europese adellijke circuit van omstreeks 1900. Het zou interessant zijn diepergaand na te gaan welke kastelen - afgezien van Pierrefonds - Van Zuylen en Cuypers tot voorbeeld hebben gediend.

De Haar vanuit de lucht. Uiterst rechts de Kapel (foto uit brochure over de Haar, jaren '80)

Na de lunch in het grote hal van het kasteel gaf dr. E.F. Koldewey (RDMZ), sprekend namens de begeleidingscommissie van de onderzoekers onder leiding van prof.dr. D.J. de Vries, aan wat de onderzoeksoopdracht omvatte: de inventarisatie van de gehele collectie in het kasteel, het opstellen van een plan van aanpak voor de conservering en van een advies over het herstel in de toekomst en aan te geven wat met de collectie gedaan moet worden

Een van de vele bijzondere kamers in de Haar (foto uit brochure over de Haar, jaren '80)

tijdens de restauratie van het kasteel. De inventaris van de 250 vertrekken omvat meer dan 6000 objecten en 2500 nagelvaste onderdelen, zoals 193 deuren. In het Cuypersarchief, dat deels bij het NAI en deels in Roermond berust, bevinden zich 6000 tekeningen. Het project wordt multidisciplinair aangepakt: het bureau Helicon werkt vanuit een museale benadering, het bureau BBA werkt op basis van een Duitse techniek aan een Raumbuch om ruimten te beschrijven, het bureau van dr. Steenmeijer, De Fabryck, maakt 15 CD's met foto's. Tenslotte is het bouwhistorisch onderzoek van het grootste belang. Dankzij de gezamenlijke aanpak kan gekomen worden tot een uniforme nummering en een database. 'De onderzoekers hebben elkaar versterkt en dat heeft reeds tot hele goede resultaten geleid', aldus Koldewey.

Drs. M.L. Stokroos sloot de inleidingen af met een verslag van zijn oriënterende onderzoek naar de technische installaties in het kasteel: de stoomverwarming dankzij stoommachines

in de kelders, de luchtverwarming, waarbij de lucht door stoom wordt verwarmd, de eigen elektriciteitscentrale, de sanitaire voorzieningen en de hydraulische liften. Alles van de meest geavanceerde topkwaliteit anno 1900. De heer Stokroos bepleitte dan ook hier zo zorgvuldig mogelijk mee om te gaan en waar dat enigszins mogelijk zou zijn de bestaande unieke technische infrastructuur te handhaven.

De dagvoorzitter leidde vervolgens de discussie waarbij de met de restauratie van kasteel belaste architect ir. C.O. Bouwstra antwoord gaf op vragen inzake o.a. de fundering van het kasteel. Bouwstra wees erop dat het kasteel in de 100 jaar van zijn bestaan in een redelijk goede staat bewaard is gebleven, omdat het niet intensief werd bewoond. Hij waarschuwde dan ook van een te intensief gebruik in de toekomst. Bij de in 2005 beginnende restauratie van het kasteel wordt uitgegaan van een in beginsel conserverende aanpak. De heer Hinse sloot ter afsluiting van de bijeenkomst daarbij aan met de opmerking dat het cultuurhistorische aspect steeds de leidraad zal moeten zijn voor hetgeen er met het kasteel gaat gebeuren. Het bouwhistorisch onderzoek is daarbij essentieel.

Vervolgens kon men onder de deskundige leiding van de heren dr. H.M.J. Tromp, Bouwstra en Steenmeijer het park en het kasteel van onder tot boven bekijken. Vooral dat laatste was een zeer bijzondere ervaring - al die badkuipen op pootjes! - omdat bezoekers nimmer in de gelegenheid worden gesteld de prive-vertrekken in het kasteel te bezichtigen. Wij zijn de directie van de Stichting Kasteel De Haar dan ook zeer erkentelijk voor het verlenen van toestemming hiervoor.

Een geanimeerde borrel in wederom de fraaie grote hal sloot deze interessante studiedag af.

Gijs van Herwaarden

Aan het Platform Mariaplaats, platform van organisaties die zich bezighouden met onderzoek op het gebied van de materiele cultuurhistorie, nemen vertegenwoordigers deel van de Stichting Menno van Coehoorn, de Nederlandse Kastelenstichting, het Cuypersgenootschap, de Stichting Het Nederlandse Interieur, de Stichting Bouwhistorie Nederland, de Stichting Historische Behangsels en Wanddecoraties, de DonderbergGroep, het Tuinhistorisch Genootschap Cascade, de Vereniging voor funeraire cultuur De Terebinth en het Utrechts Documentatie Systeem.

De eerste Platform-Studiedag werd in Leiden gehouden op 13 december 2002. De bij die gelegenheid gehouden inleidingen werden gepubliceerd in de Bulletins 2003/1 en 2003/2.

Hooigracht 41 Leiden

Het huis met de drie trapgeveltjes

Inleiding

'Een bijzonder kaptype in Delft', zo luidt de kop van het artikel door Wim Weve over kruisvormige kappen -of kappen met een dwarskap- in de 31ste SBN -Nieuwsbrief. Dat deze bouwhistorisch interessante kappen niet alleen voorkomen in Delft, maar ook in Leiden is het onderwerp van dit stuk.

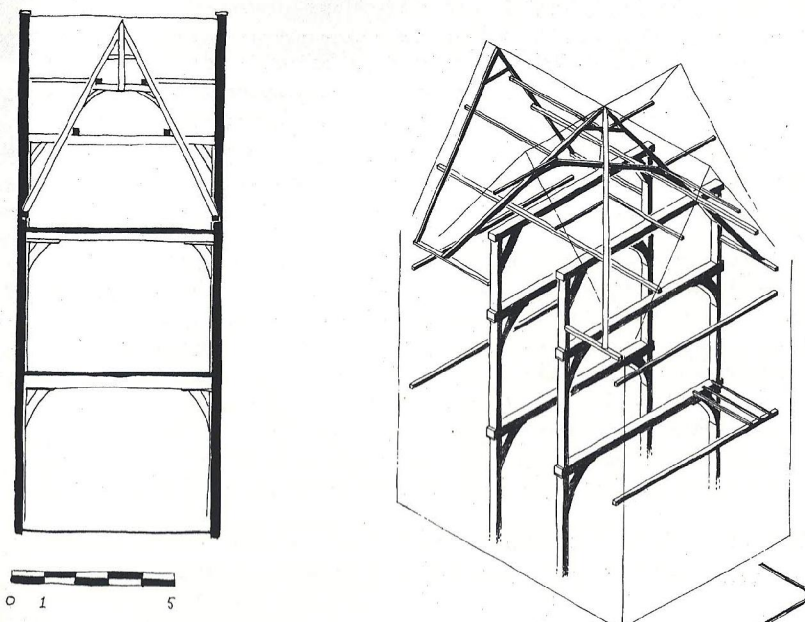
Binnen het bureau Monumenten en Archeologie van de gemeente Leiden is de laatste jaren bouwhistorisch onderzoek als kwaliteitsimpuls integraal deel uit gaan maken van de monumentenzorg. Voor de beoordeling van verbouwingsplannen aan de Hooigracht werd daarom een verkennend onderzoek uitgevoerd. Uit het korte onderzoek bleek onder andere dat de kap vervangen was in 1980. Navraag bij dhr. R. Boogert, degene die de kap verving, leerde dat er vóór de vervanging foto's waren gemaakt. Deze foto's, samen met die uit het fotoarchief van bureau M&A, lieten een opvallende kapconstructie zien. Om de gesloopte interessante kap toch zijn plaats in de Leidse geschiedenis te geven heb ik een onderzoekje gestart en een reconstructie gemaakt. De reconstructie van de kap, van dit gemeentelijk monument, is voornamelijk gebaseerd op de foto's en de archieftekeningen van Bouw- en Woningtoezicht (BWT) bestaande uit een blauwdruk uit 1944 en wijzigingstekeningen uit 1980.

Op de ruimtelijke indeling van het pand zal, net als op het achterhuis, verder niet worden ingegaan. Eerst zal op basis van de foto's een beschrijving van de kapconstructie worden gegeven, waarna de kap en het huis gedateerd en in een breder kader geplaatst worden.

Beschrijving

Het deel van de Hooigracht waarin nummer 41 zich bevindt, behoort tot een midden 14de eeuwse stadsuitbreiding (zie Jonge, H. de, en Lange, S. de, *Benarde Veste, Leidse stadsuitbreidingen door de eeuwen heen*, Leiden, 1997, p.73-77). Op de vogelvluchtk kaart uit 1600 van Pieter Bast wordt een perceel met bebouwing weergegeven dat in hoofdlijn overeenkomt met het onderzochte pand, mét de opvallende dakvorm.

Hooigracht 41 bestond tot 1980 uit een rechthoekige bouwmasa van twee bouwlagen met een bijzonder kruisvormig schilddak. Op basis van de archieftekeningen uit 1980 valt af te leiden dat in ieder geval de verdieping een constructie bezat bestaande uit bakstenen muren en een drievaks houtskelet met muurstijlen en samengestelde balklaag. Het is onduidelijk of de begane grond ook een skelet bezat. Dit wordt in ieder geval niet weergegeven op de tekening, wel de moerbalken. Hier is het echter wel aannemelijk omdat in de periode waarin de kap gedateerd wordt volledige houtskeletten gebruikelijk waren.

Hooigracht 41 Leiden. Links, gereconstrueerde dwarsdoorsnede. Rechts de reconstructie van de dragende hoofdstructuur. (tek. E. Orsel)

De archieftekeningen, maar vooral de foto's, geven inzicht in de constructie van de kap met een kruisende nok. Het betrof een eikenhouten sporenkap, ondersteund door flieringen. De bovenste flieringen werden in het centrum gedragen door vier kilkeperbalken die samenkwamen tegen een koningsstijl. Op halve hoogte waren de kilkeperbalken door middel van een balk afgeschoord op de koningsstijl en daarboven door een gepend haanhout nogmaals verbonden. De kilkeperbalken waren direct op de muurplaat geplaatst. De onderste flieringen werden gedragen door twee (houtskelet-)gebinten. De muurstijlen van de gebinten waren geplaatst tegen de zijtopgevels. Op een foto van omstreeks 1970 is tegen de zijtopgevel een anker van deze gebinten waarneembaar. Ook de bovenste flieringen tekenen zich door middel van ankers af op deze foto. Op de ter beschikking gestelde foto's is waarneembaar dat de eiken sporen (met een rechthoekige doorsnede) uitgevoerd waren met een gekeept haanhout. Later zijn deze grotendeels verwijderd en is er een nokgording ingebracht. Mogelijk had dit te maken met het afschoren van de topgevels. De vorm van de zijgevels, waartussen het kruisvormige schilddak, is van archieftekeningen te herleiden. Daar wordt namelijk aan de zuidzijde een trapgevel weergegeven. Op basis hiervan en algemeen voorkomende toepassingen is verder de voorgevel als een trapgevel te reconstrueren en de achtergevel als een tuitgevel. De laatste gevel wordt ook in een

afgeknotte vorm afgebeeld. Overigens bleek tijdens de reconstructie dat vanwege de rechthoekige vorm van de plattegrond de trapgevels opzij met een ongelijk aantal treden moest worden uitgevoerd, zes treden aan de achterzijde en vijf treden aan de voorzijde. Op de foto van omstreeks 1970 is verder zichtbaar dat de voorgevel in een later stadium (19de eeuw?) is gewijzigd in een lijstgevel (met een wolfeind). Verder is in de zijgevel, waarvan de trappen zijn verwijderd, een kozijn waarneembaar. Dit zou mogelijk een hijsluik ter plaatse van de zolder geweest kunnen zijn.

Conclusie

Het gebouw op een vrijwel rechthoekige plattegrond had twee bouwlagen en een oorspronkelijk kruisvormig schilddak, tussen trapgevels en een tuitvormige achtergevel. De constructie van het pand bestond uit bakstenen muren, een volledig houtskelet op de verdieping en een kapconstructie met gebinten en kilkeperbalken tegen een koningstijl. Zoals reeds genoemd zijn dergelijke oorspronkelijke kruisvormige kappen eerder gesignaleerd in Delft (zie: Weve, W., *Een bijzonder kaptype in Delft*, in: Nieuwsbrief nr. 31, Stichting Bouwhistorie Nederland, oktober 2002, p. 22-24). Weve veronderstelt dat de topgevel opzij bedoeld was voor een hijsfunctie en de, door de dwarskappen verruimde, zolders voor opslag. De aangehaalde voorbeelden zijn globaal gedateerd tussen 1550 en 1650.

Mogelijk heeft ook de kap van Hooigracht 41 in Leiden een hijsconstructie en opslagfunctie gehad. Het lijkt namelijk dat aan de noordzijde van het perceel een steeg aanwezig was, ter plekke van het huidige Hooigracht 43, vanwaar de goederen omhoog gehesen konden worden. Hooigracht 43 is namelijk een smal object, dat op basis van de breedte een latere invulling van een voormalige steeg of poort kan zijn.

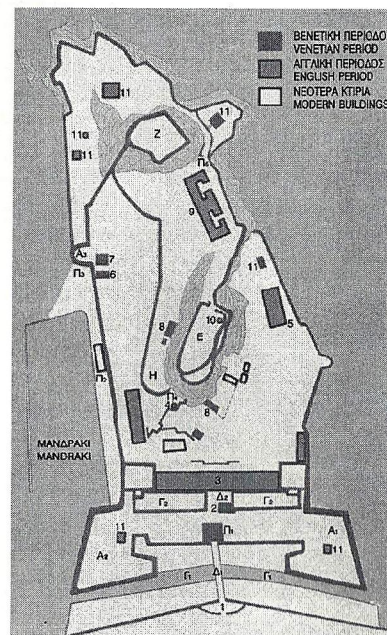
Hooigracht 41 is, gezien het volledige houtskelet en de samengestelde balklagen (in Leiden over het algemeen toegepast tot circa 1650) en de uitvoering van de kap met toepassing van haanhouten (algemeen toegepast in de 14de - 16de eeuw), de uitvoering in eikenhout (in Leiden tot circa 1600), vermoedelijk gerealiseerd in de tweede helft van de 15de eeuw of het begin van de 16de eeuw. Dankzij de foto's en de tekeningen kon dus een stukje verdwenen materiële geschiedenis worden gereconstrueerd en zo het plaatje van de historische Leidse bouwconstructies worden aangevuld.

Edwin Orsel

Hooigracht 41, gereconstrueerde kapvorm met de opmerkelijke gevelstructuur. (tek. E. Orsel)

Vlaams verband in Kerkira

In mei 2003 was ik op Korfoe, één van de Ionische eilanden. Daar bezocht ik in de hoofdstad Korfoestad -de Grieken noemen de stad zelf Kerkira- de Oude Vesting. Binnen de vesting trof ik enkele 19de- eeuwse, bakstenen gebouwen aan waarin klezoren zijn verwerkt. Het is op zich een vreemd verschijnsel om op het eiland bakstenen gebouwen aan te treffen, omdat er een lange traditie bestaat van het bouwen met natuursteen en het pleisteren van gevels. Hoe is deze baksteenbouw op het eiland te verklaren? Vanaf het einde van de 14de eeuw tot en met de 18de eeuw viel Korfoe onder Venetiaans beheer. Om vijandige aanvallen van de Turken te weerstaan bouwde men al vroeg in de hoofdstad een vesting, de Oude Vesting genaamd, aan de oostzijde van de stad. Vanuit dit punt van de stad heb je aan de ene kant goed zicht op de smalle zee tussen Albanië en het eiland, naar de andere kant heb je een breed zicht over het binnenland; dus een zeer strategische locatie. De dreiging van de Turken was elk moment aanwezig. Zij hebben in de geschiedenis via deze smalle zeegang zelfs vijf maal (1431, 1537, 1571, 1573 en 1716) tevergeefs een aanval op het eiland uitgevoerd. Na de schrik van de derde Turkse aanval bouwde men op korte afstand van de bestaande vesting aan de noordzijde van de stad op het vasteland nog een tweede vesting, de Nieuwe Vesting genaamd.

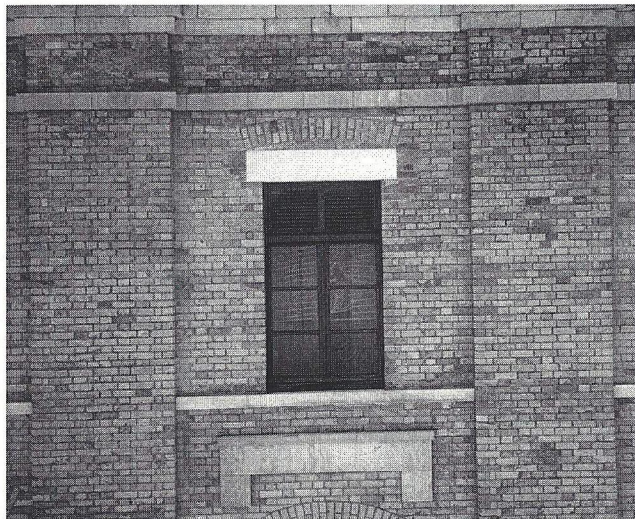

De Oude Vesting werd in 1386 gebouwd op de plaats van een Byzantijns fort. De vesting ligt rondom in het water en is gescheiden van het vasteland door een diepe gracht. Via een vaste brug is de vesting tegenwoordig bereikbaar. Vanaf 1797 met een korte onderbreking tot 1814 behoorde het strategisch gelegen eiland bij Frankrijk en had de vesting nog een duidelijke verdedigende functie. Na de val van Napoleon brak er voor Korfoe een geheel nieuwe tijd aan die uiteindelijk leidde tot de aansluiting bij Griekenland in 1864. In het Verdrag van Parijs (1815) werd bepaald dat de Ionische eilanden onder Brits protectoraat vielen. De Engelsen brachten met hun komst allerlei veranderingen en verbeteringen met zich mee. Zo introduceerden zij een goed onderwijssysteem, werden wegen aangelegd en drinkwatervoorzieningen verbeterd. Ook bouwden de Engelsen diverse overheidsgebouwen. Op de Oude Vesting bouwden zij enkele barakken, waarvan de meest oostelijk gelegen barak (nummer 9 op de

plattegrond) als hospitaal was ingericht en zelfs een kerk (de St.-Georgios-garnizoenskerk in de vorm van een Dorische tempel). Deze Engelse barakken zijn voor het grootste deel in gele baksteen uitgevoerd. Opvallend aan deze gebouwen is de toepassing van Vlaams metselverband met klezoren. Deze bouwtraditie werd door de Engelsen meegebracht. Gezien het feit dat er geen baksteencultuur aanwezig op het eiland moeten we er van uitgaan dat er enorme hoeveelheden baksteen uit Engeland naar Korfoe zijn verscheept. Bij navraag bij de beheerders van de vesting bleek dat de barakken rond 1840 te zijn gebouwd. Het is interessant om de Engelse invloed uit de 19de eeuw in de Middellandse zee in beeld te brengen, want meer eilanden vielen onder Engels beheer, o.a. Malta en Cyprus. Het Engels protectoraat duurde voor Korfoe tot 1864. Toen sloten de Ionische eilanden zich aan bij het inmiddels vrije Griekenland. De Engelse invloed heeft hier dus maar zo'n 50 jaar geduurd, toch is deze invloed van grote betekenis geweest voor het eiland; de huidige officiële benaming 'Corfu' is trouwens van de Engelsen. Dat de invloed van de Engelsen nog steeds aanwezig is, is merkbaar aan het relatief hoge aantal Engelse toeristen dat het eiland elk jaar weer bezoekt.

Vergeleken met ons land is de toepassing van Vlaams verband en klezoren in Engeland lang doorgegaan. In ons land is vanaf de 13de eeuw tot in de 19de eeuw de klezoor, eventueel in de vorm van een klisklezoor bij steens of dikkere muren, toegepast bij noords verband, kruisverband, staand verband en Vlaams verband. Naar mijn weten zijn er in Limburg ook enkele toepassingen uit de 19de eeuw bekend.

Ben Kooij

Vlaams verband met klezoren en gele baksteen op Korfoe. (foto B. Kooij)

Vacature Bouwhistoricus

Vacature

Bij de Welstands- en Monumentencommissie van de gemeente Dordrecht is een vacature ontstaan voor:

Een bouwhistoricus (m/v)

De Welstands- en Monumentencommissie is een onafhankelijke commissie die B&W adviseert inzake welstand en de monumentale aspecten in het kader van de Woningwet, de Monumentenwet en de Bouwverordening.

De commissie bestaat uit zes leden: twee architecten, een architectuurhistorica, een bouwhistoricus (vacature), een landschapsarchitect en een restauratiedeskundige. De commissie wordt ondersteund door een ambtelijk secretaris.

De Welstands- en Monumentencommissie van de Gemeente Dordrecht zoekt een bouwhistoricus, die vakbekwaamheid ten aanzien van het beoordelen van restauraties en wijzigingen aan historische gebouwen, paart aan een levendige belangstelling voor hedendaagse architectuur.

Dordrecht is een bijzondere stad. Dat geldt met name de binnenstad en haar periferie met 900 rijksmonumenten en ruim 160 gemeentelijke monumenten, en een rijke geschiedenis.

De binnenstad van Dordrecht is als geheel aangewezen als Beschermd Stadsgezicht. Deze status wordt op termijn ook toegekend aan een tweetal gebieden met architectuur uit de periode 1850-1940.

De commissie vergadert openbaar, doorgaans één dagdeel per 14 dagen.

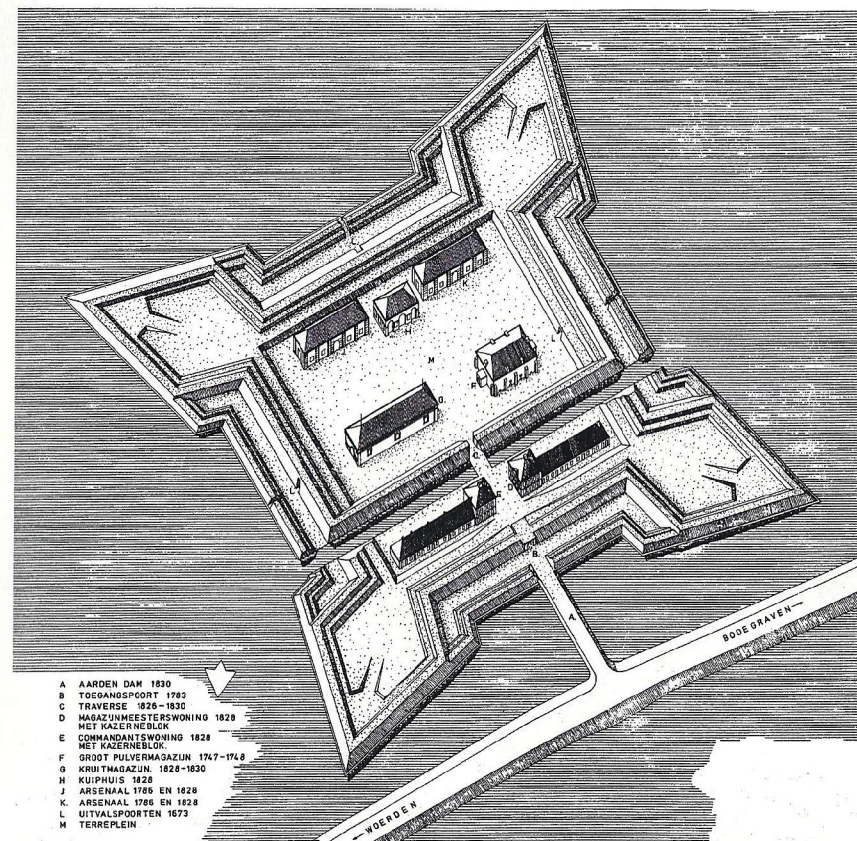
Inlichtingen:

De heer Hans Valk, secretaris van de commissie, telefoon 078-6396763
Mevrouw Conny van Nes, medewerkster Bureau Monumentenzorg, telefoon 078-6396850

Gedane Zaken

Op maandag 3 november 2003 nam bouwhistoricus Jan Jehee afscheid van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg. Na 37 jaar trouwe dienst dan toch maar met pensioen, maar niet zonder een spetterend eindfeest zoals we van deze levensgenieter gewend zijn. Vele bouwhistorici waren getuige van de sketches en speeches, waaronder die van de vice-voorzitter van de SBN (Koos Steehouwer) die de familiegeschiedenis van de Jehee's openbaarde. Vol humor, herinneringen en symboliek was de toespraak van collega Ab Warffemius, die Jan verzocht een Godslamp aan te steken. Het uitgaan van de Godslamp staat bij de Rijksdienst voor de Monumentenzorg (RDMZ) namelijk symbool voor het stoppen met de Geïllustreerde Beschrijving van de Monumenten van Geschiedenis en Kunst (G.B.), de belangrijkste reeks boeken waaraan Jan jaren werkte. Dat dit hem aan het hart gaat bleek ook in Jan's toespraak, waarin hij de G.B. het geweten van de monumentenlijst noemde. De G.B. leverde de eerste bouwhistorici, specialisten die ter plekke monumentenervaring opdeden. Wanneer die ervaringen verdwijnen en de kennis in de toekomst via de computer moet worden binnen gehaald, gaat het de verkeerde kant op zo waarschuwde Jan. Een gebouw heb je namelijk pas goed in de vingers als je het hebt geroken, gemeten en getekend.

Een van de andere hoogtepunten van de middag was zonder twijfel de presentatie van Jan's 'Gedane Zaken'. Een fraai boekwerk van 250 pagina's in A3 formaat met daarin de resultaten van 37 jaar bouwhistorisch onderzoek zoals dat door Jan werd uitgevoerd. Veel nooit eerder gepubliceerd onderzoek is in dit boek terug te vinden in de vorm van prachtige documentatietekeningen die gepaard gaan met korte beschrijvingen. Deze speurtocht door monumentenland, met uitstapjes naar bijvoorbeeld de pakhuizen van de W.I.C. te Amsterdam, de kerk van Oudewater of het paleis Kneuterdijk in Den Haag, is een meesterwerk en voor elke serieuze bouwhistoricus of monumentenliefhebber aan te raden. Informatie over deze eigen uitgave van de RDMZ kunt u krijgen bij Albert Reinstra, 030-6983253 of A.Reinstra@monumentenzorg.nl.

Bodegraven, Wierickerschans. Voghelucht met reconstructie uit 1828. Getekend door J.J. Jehee in 2000 naar gegevens van de Genie. Uit: J. Jehee, Gedane Zaken, 37 jaar bouwhistorisch onderzoek.

Binnen bij Boeren

Binnen bij boeren. Wonen en werken in historische boerderijen

Waanders Uitgevers Zwolle, Stichting Manifestatie Historisch Interieur 2001 Amsterdam. ISBN 90 400 8885 3, NUR 648, 649. 238 pagina's, rijk geïllustreerd met kleurenfoto's door Theo Baart.

Het historisch boereninterieur tot 1960 is geen eenvoudig onderwerp. Inderdaad is het boereninterieur "een tot nu toe verwaarloosd aspect in het onderzoek naar en de literatuur over boerderijen". In het boek is niet naar volledigheid gestreefd. Het is een vervolg op "Leven in Toen- Vier eeuwen Nederlands Interieur in beeld", uit 2001. De tekst is deskundig samengesteld, evenals de selectie van de interieurs. In korte, maar degelijke hoofdstukken wordt in verhalend proza verteld over het wonen, voorom en achterom, mooie kamers, keukens, koken, proviand, slapen, licht, warmte en lucht, water, en lest best:

het huisje of privaat (tonnetje). Daarna het werken: stallen, mest, op de dorsvloer, opslag van voer, verlichting en ventilatie, zuivel, en: mechanisatie. Al met al een zeer omvattende inhoud, die naar het globale neigt. Toch zijn ontwikkelingen helder geschetst, en doorgetrokken naar heden ten dage. Al met al een pluriforme inhoud, die recht doet aan het onderwerp. Een kloek boek, met veel nieuwe inzichten!

Enerhard Jans,

Foto T. Baart

Korstmossen en muurbloempjes

Internetsites:

www.dewoonomgeving.nl (kadastrale minuutplans uit ca. 1820-1830 digitaal)

www.minocw.nl/malta

www.interieurmanifestatie.nl

<http://kastelen.pagina.nl>

<http://www.sna.nl>

<http://www.hendrickdekeyser.nl>

<http://monumenten.pagina.nl>

Literatuur:

Ayres, J., *Domestic interiors: The British tradition 1500-1850*, Yale University Press, New Haven 2003.

Blackburn, R. en G. Gross, *Dutch colonial homes in America*, Rizzoli, New York 2002.

Blekkhorst, T., Renes, H. en R. Rommes, *Doorploegen: gids voor historisch onderzoek naar het boerenbedrijf in de provincie Utrecht*, Utrechts Archief, Utrecht 2003.

Deroo, W., *Huizen van de vereniging Hendrick de Keyser*, Amsterdam 2003.

Gaillard, K., e.a. red., *Binnen bij Boeren, wonen en werken in historische boerderijen*, Waanders, Zwolle 2003.

Geest, J. van, *Heerlen: Architectuur en stedenbouw 1850-1940*, Waanders Zwolle 2003.

Geurts, A.J., *Boerderijen in de Noordoostpolder: bouwgeschiedenis en vormgeving 1942-1962*, (Sociaal Historisch Centrum voor Flevoland 75) Lelystad 2003.

Gunterman, B., *Historische atlas van Nijmegen: 2000 jaar ruimtelijke ontwikkeling in kaart gebracht*, SUN, Nijmegen 2003.

Hervonden stad 2003: jaarboek voor archeologie, bouwgeschiedenis en restauratie in de gemeente Groningen, Groningen: Stichting Monument & Materiaal (etc.), 2003.

Hoek, S. van der, *Boerenbouw: monumenten van het agrarisch bedrijf*, Stichting Open Monumentendag, Amsterdam 2003.

Jehee, J., *Gedane zaken, 37 jaar bouwhistorisch onderzoek*, RDMZ, Zeist 2003.

Kam, R. de, *Dwars door Utrecht: opgravingen langs de HOV-busbaan*, Matrijs, Utrecht 2003.

Klijn, M., Hooggeplaatste figuren in hout: gesneden beelden en koppen aan Hollandse kerkgewelven: iconografie, in: *Bulletin Stichting Oude Hollandse Kerken*; (2003), nr. 56, p. 3-18.

Koldewey, E. e.a. (red.), *Boerenbedrijvigheid, voortgang en behoud*, Waanders Zwolle 2003.

Kooij, B.H.J.N., Oude isolatiematerialen: deel 2: houtresten, in: *NVMz nieuws*; (2003), nr. 3, p. 7-11.

R. Stenvert e.a., *Monumenten in Nederland: Limburg*, Waanders, Zwolle 2003.

R. Stenvert e.a., *Monumenten in Nederland: Zeeland*, Waanders, Zwolle 2003.

Redactie, kopij en donateurs

Redactie Nieuwsbrief:

Ir. G. Berends,
Prins Hendriklaan 12-a,
3701 CN Zeist

Drs. A. Reinstra (eindredactie),
De Grutto 138,
3972 PD Driebergen,
tel. 0343-533889,
Werk: Rijksdienst voor de
Monumentenzorg,
Postbus 1001, 3700 BA Zeist,
tel. 030-6983253

Mw. drs. M.E. Stades-Vischer,
Verlengde Slotlaan 91,
3707 CD Zeist,
tel. 030-6943610

Dr. ing. R. Stenvert,
Julianaweg 1,
3525 VA Utrecht,
tel. 030-2881597

Redactieadres Nieuwsbrief:

A. Reinstra,
De Grutto 138,
3972 PD Driebergen,
tel. 0343-533889
email: A.Reinstra@monumentenzorg.nl

Kopij/Reacties: voor 27 maart 2004 te zenden naar bovenstaand adres. De redactie houdt zich het recht voor ingezonden stukken te weigeren of in te korten (in overleg met de auteur).

Donateurs: U kunt donateur worden van de SBN door jaarlijks minimaal 15 Euro over te maken op postgiro 273441 t.n.v. SBN, Zwaansteeg 11, 3511 VG Utrecht. U wordt dan op de hoogte gehouden van het doen en laten van de stichting door middel van de drie maal per jaar verschijnende Nieuwsbrief.

Op de omslag: schouw uit Huis ter Hurkens, Aarle Rixtel. Uit: Jan Jehee, *Gedane zaken 1966-2003*, RDMZ, Zeist 2003.